

Dagboek achter tralies.

De evolutie van het Belgische gevangenisregime tussen 1944 en 1950

Bruyneel, E., Merksplas, Gevangenis­museum vzw, 2006, 192 p.

In haar voor publicatie herwerkte licentiaatsverhandeling behandelt de jonge historica de opsluiting van de zogenaamde incivieken in de eerste jaren na W.O.II. Het boek handelt meer bepaald over het gevoerde beleid, de persoonlijke ervaringen van (een aantal) incivieken en over de gevolgen die de toenmalige overdruk op het systeem had voor de toekomst van het gevangeniswezen. Het gaat dus om het penitentiair regime in het kader van en als gevolg van de naoorlogse repressie en epuratie, hetgeen uit de titel niet direct valt af te leiden.

Belangrijke basisbronnen voor de studie zijn egodocumenten, met name gepubliceerde en niet-gepubliceerde dagboeken van vijf in de repressiegeschiedenis vrij bekende collaborateurs, met name Theo Brouns, Lambert Swerts, Raymond Watthy, Irma Swartvaeger-Laplace en Lucrèce Vanbillemont. Daarnaast wordt gebruik gemaakt van stukken (o.a. door de censuur ingehouden brieven) uit de individuele opsluitingsdossiers. De sinds enkele jaren gearchiveerde documenten uit gevangenis­sen en interneringscentra blijken eens te meer van aanzienlijke waarde te zijn. Daar het werk niet louter tot doel heeft ervaringen, gevoelens en houdingen weer te geven en dus de egodocumenten op zich niet volstaan, wordt evenzeer gebruik gemaakt van basiswerken over de repressie, van normatieve bronnen (voornamelijk de evoluerende penitentiaire regelgeving) en van bijdragen van hogere ambtenaren van het penitenti­air bestuur in het voormalige Bulletin van het Bestuur der Strafinrichtingen.

Maken voor deze studie een aantal dagboeken belangrijk basismateriaal uit, dan is het niet duidelijk waarom juist de (enkele) hierboven vermelde dagboeken werden aangewend. Er zijn namelijk nog andere egodocumenten beschikbaar. We denken aan de publicaties terzake van Ernest Claes, Filip De Pillecyn, August Borms en Bert Van Boghout. Pas in de helft van haar werk – daar waar de vrijetijdsbesteding van de incivieken wordt besproken – wijdt de auteur enkele pagina's aan de motieven van opgesloten incivieken om dagboeknotities bij te houden. Sommigen zagen hun pennevruchten als dienstig voor het nageslacht, als een bijdrage tot de geschiedenis. Voor anderen ging het eerder om een vorm van tijdverdrijf, maar raakten deze persoonlijke notities uiteindelijk toch uitgegeven. Hierbij moet echter een kanttekening betreffende de historische kritiek gemaakt worden. Men dient namelijk voor ogen te houden dat wat aan egodocumenten effectief gepubliceerd geraakte, de producten waren van geletterde personen die, weliswaar niet altijd, maar zeer vaak tot de culturele en/of de politieke collaborateurs konden gerekend worden. De kans dat belevenissen en gevoelens van incivieken van “geringer intellectueel niveau” ergens (hetzij mondeling, hetzij schriftelijk) een neerslag vonden, is uiteraard veel geringer. Maar het zouden ook juist deze bronnen zijn die de beeldvorming kunnen vervolledigen of nuanceren.

Naar tijdsverloop onderscheidt Bruyneel twee perioden: de periode van september 1944 tot augustus 1945 en de periode vanaf augustus 1945 tot 1950. In de eerste periode worden behandeld wat de reden was van de chaotische massadetentie, met welke proble-

men de penitentiaire administratie daardoor werd geconfronteerd, welke noodmaatregelen terzake werden getroffen en vooral hoe de geïnterneerden (of vervolgens gedetineerden) de opsluitingsomstandigheden hebben ervaren. De tweede periode gaat voornamelijk over de meer duurzame penitentiaire veranderingen die voornamelijk als gevolg van de overbevolking werden doorgevoerd. De overheid stelde zich tot doel om gelijktijdig het gevangenisstelsel te humaniseren en de incivieken herop te voeden. Bruyneel focust daarbij op de kernvraag of het penitentiair bestuur al dan niet slaagde in deze humanisering én in de heropvoeding.

In de aanloop naar de beschrijving van het detentie- of interneringsklimaat geeft de auteur een impressie van de chaos, de misbruiken en de wederrechtelijkheid van (het merendeel van) de aanvankelijke opsluitingen. We missen hierbij echter wat meer kwantitatieve en kwalitatieve contextgegevens. Meer informatie was welkom geweest over de categorieën van geïnterneerden, naar geslacht en leeftijd, over de statistische evolutie van het aantal opgesloten van gemeen recht en het aantal incivieken. Wanneer wordt vermeld dat het aantal interneringscentra (kampen) geleidelijk aan afnam, ware het nuttig geweest deze evolutie doorheen de jaren in cijfers te vatten. Er wordt her en der wel wat informatie verstrekt over het personeel van de inrichtingen. Toch blijft dit eerder karig. Uit andere studies weten we dat de interneringskampen veelal werden bemand door militairen. Had dit consequenties voor de regimes en voor de houding tegenover de incivieken?

Dat zeker het eerste jaar na de bevrijding een van de zwarte perioden was uit de Belgische penitentiaire geschiedenis, wordt in dit werk bevestigd. Bovendien de lange perioden van onzekerheid over hun lot, vielen geïnterneerden veelal ten prooi aan vernederingen en zelfs mishandelingen. We vinden dit bijvoorbeeld ook terug in een vroegere licentiaatsverhandeling van criminoloog B. Debode. Hierin worden de eerste maanden bovendien gekenmerkt als een periode dat het verzet in de kampen de plak zwaaide en dat de regering er aanvankelijk niet in slaagde om haar gezag te doen gelden.¹ Ondertussen weten we onder meer uit de geschiedenis van het fort van Breendonk door P. Nefors waartoe de wetteloosheid en het gezagsvacuüm na de bevrijding leidden.² Mogelijks was het zogenaamde Breendonk II niet representatief voor wat er gebeurde in de aanvankelijk ca. 170 gemeentelijke interneringscentra. Maar hierover is zeker het laatste nog niet gezegd.

Het werk van Bruyneel werpt alleszins een licht op de omstandigheden waarin de incivieken in de kampen en in de gewone gevangnissen verkeerden. In het deel over de periode september 1944 – augustus 1945 wordt een schrijnend beeld opgehangen van het gebrek aan hygiëne, van de lamentabele geneeskundige verzorging, van de koude tijdens herfst en winter en van de uitermate karige en eenzijdige voeding. De bevoorradings van brandstof en van voeding was ten laste van de burgemeesters die een interneringskamp op hun grondgebied hadden. Maar hier kwam blijkbaar niet veel van terecht. Bruyneel vestigt terecht de aandacht op de daadkracht en het engagement van bestuurders van sommige inrichtingen. Het was eerder dankzij de persoonlijke inspan-

¹ B. Debode, *Repressie, epuratie en penitentiair regime tussen 1945 en 1950*, K.U.Leuven – Fac.Rechtsgeleerdheid, licentiaatsverhandeling, 1995-1996, 59 e.v.

² P. Nefors, *Breendonk 1940 – 1945. De geschiedenis*, Antwerpen, Standaard Uitg., 2004, 330-337.

ningen van (sommige of een aantal?) directeurs en ondanks het falend centraal bestuur dat er aan de schaarste van voeding en brandstof werd verholpen.

Bruyneel gaat ook in op de briefwisseling, de bedeling van pakjes levensmiddelen opgestuurd door familie, de bezoeken van verwanten en van advocaten. Doorheen de behandeling van deze thema's wordt duidelijk dat, niettegenstaande de opgestarte reglementeringen, de praktijk onderhevig was aan de willekeur van het personeel dat zich nogal eens deed leiden door wraakzucht en door de berichten over uitroeiingskampen in Duitsland. De verstandhouding tussen de incivieken werd uiteraard bepaald door hun levensomstandigheden. Voortgaande op de geconsulteerde egodocumenten geeft Bruyneel weer dat er onder bepaalde geïnterneerden een enorme solidariteit heerste. Maar evenzeer gold de wet van de jungle. De relaties werden kennelijk bepaald door de achtergrond van de opgesloten. De "echte zwarten", die hun Vlaams ideaal verbonden hadden met de bezetter, wensten geen contact met gevangenen van gemeen recht, hetgeen in perioden van overbevolking niet evident was. Ze wilden ook liever niets te maken hebben met veroordeelden of geïnterneerden wegens economische collaboratie of verklikking. Het viel sommige gevangenen die een burgerlijke, meestal strikt katholieke opvoeding hadden genoten moeilijk wanneer ze een cel moesten delen met gedetineerden van "lager alooi".

Revelerend in de studie is de informatie over het regime voor ter doodveroordeelden en over de omstandigheden van de executie. Ook hier krijgen we de indruk dat, niettegenstaande de voorschriften, veel aan personeel en directie gelegen was in welke omstandigheden ter doodveroordeelden hun laatste dagen konden doorbrengen. Aan de hand van enkele casussen geeft de auteur een impressie van hoe het er voor en tijdens de executie aan toe ging.

In het derde deel behandelt de auteur de kentering die de regering en de penitentiaire overheid vanaf 1945 tweeweg brachten om de berechting en de strafuitvoering doelmatiger te doen verlopen. Onder druk van de omstandigheden was de overheid genoodzaakt om een aantal hervormingen door te voeren en experimenten op het getouw te zetten. Aan de basis hiervan lag een studiegroep onder leiding van Jean Dupréel. Een interessante criminologisch-historische vraag hier is in welke mate deze hervormers niet enkel daadgericht waren onder druk van de omstandigheden, maar evenzeer geïnspireerd waren door de toenmalige doctrine van het "défense sociale nouvelle". Deze thematiek viel buiten het bestek van deze studie. Alleszins geeft Bruyneel aan dat volgens de nieuwe geest de gevangenisstraf niet louter boetedoening mocht zijn, maar dat ze zeker ook moest leiden tot heropvoeding. Daar het hier niet louter ging om "gewone" gedetineerden maar om incivieken heeft dit laatste uiteraard een bijzondere betekenis. In het heropvoedingsproces werden vier kernpunten als essentieel gezien: de arbeid, het gemeenschapsleven met het zogenaamde "self-gouvernement" door de gevangenen, de scholing/ontspanning en het vermijden van nodeloze strengheid, waaronder de afschaffing van de absolute cellulaire afzondering en van de algehele zwijgplicht en de versoepeling van het bezoeksregime. De auteur beschrijft hoe een en ander in praktijk werd gebracht. Een zeer verregaande vernieuwing was de mogelijkheid tot arbeid extra-muros. Een bijzondere vorm was de zogenaamde vrijwillige arbeid in de mijnen. Hiervoor waren speciale penitentiaire mijncentra opgericht. Treffend evoceert Bruyneel de enorm zware mijnarbeid, veelal dan nog uitgevoerd met gering materiaal en met beperke persoonlijke bescherming. En ook hier was misbruik niet denkbeeldig. De tewerkstelling in de mijnen ging aanvankelijk wel eens gepaard met militaire dwang,

met slaan en schoppen.

Het is uiteindelijk duidelijk dat de repressie van de massa incivieken dé aanleiding was tot voor de tijd verregaande penitentiaire aanpassingen. Het is daarbij markant dat het grotendeels om hervormingen ging die al vanaf het einde van de negentiende eeuw door vooruitstrevende hervormingsgezinden waren bepleit. Terecht wordt hiernaar al in de inleiding van het boek verwezen.

De kapitale onderzoeksvraag of de heropvoeding van de gedetineerden een geslaagde missie was, wordt door Bruyneel negatief beantwoord. De gedachte dat men via arbeid, onderwijs, een versoepeld regime enz. betere, vaderlandsgetrouwe burgers kan maken, was een illusie. Om heropvoeding een kans op slagen te geven, moet er sprake zijn van een schuldgevoel. Op één egodocument na vond de auteur geen enkel spoor van schuldgevoel. De Vlaamse incivieken beschouwden zich daarentegen als martelaars. De slechte behandeling en de vernederingen die de veroordeelden en hun familie moesten ondergaan waren eerder van aard om de rancune jegens de Belgische gezagsdragers aan te wakkeren. Tenslotte merkt de auteur ook op dat reclassering tot goede burger niet mogelijk was daar veruit de meeste veroordeelden hun burgerrechten waren afgenomen.

Concluderend kan worden gesteld dat het hier gaat om een lezenswaardige bijdrage tot de naoorlogse repressie en tot de penitentiaire geschiedenis. Nochtans hebben we hierboven reeds gewezen op enkele beperkingen en tekorten. Hieraan kan nog worden toegevoegd dat enkel de situatie in Vlaanderen en zijdelings in de Brusselse gevangenis van Sint-Gillis worden behandeld. Bij de minder in de materie ingewijde lezer zou wel eens de indruk kunnen ontstaan dat het hier louter om een Vlaamse aangelegenheid ging. Een korte verwijzing naar de situatie (repressie, incivieken, interneringskampen...) in Wallonië had binnen het bestek van deze studie al kunnen volstaan. Jammer is tenslotte dat doorheen het werk nogal wat mankementen inzake schrijfstijl alsook grammaticale fouten voorkomen.